

ДОСТОЄВСЬКИЙ У СВІТЛІ ВПЛИВУ НА ПРОЗУ ДЖОЗЕФА КОНРАДА

Статтю присвячено проблемі впливу Достоевського на творчість класика англійської літератури польського походження Джозефа Конрада. Враховуючи неприйняття «російськості» Достоевського та особисті причини відмежування Конрада від сумної політичної спадщини Російської імперії, дослідження психологізму, типології тем та ідей стає важливим для розуміння художньо-естетичних концепцій російського і англійського митців.

Ключові слова: російський вплив, польське питання, русофобія, імітація, слов'янський, політичний, тероризм, психологізм.

Статья посвящена проблеме влияния Достоевского на творчество классика английской литературы польского происхождения Джозефа Конрада. Учитывая неприятие «российскости» Достоевского и личные причины отмежевания Конрада от печального политического наследия Российской империи, исследование психологизма, типологии тем и идей становится важным для понимания художественно-эстетических концепций русского и английского художника.

Ключевые слова: российское влияние, польский вопрос, русофобия, имитация, славянский, политический, терроризм, психологизм.

The article deals with the influence of Dostoevsky on the classic of English literature, Polish-born writer Joseph Conrad. Taking into consideration the rejection of Dostoevsky's «Russianness» and Conrad's personal reasons for dissociation from the unfortunate political inheritance of the Russian Empire, the study of psychology as well as typology of the topics and ideas becomes important for understanding the artistic and aesthetic concepts of the Russian and British artists.

Key words: Russian influence, the Polish question, Russophobia, Imitation, Slavic, Politics, Terrorism, Psychology.

Попри своє слов'янське походження, класик англійської літератури Джозеф Конрад вважав себе в повному значенні цього слова європейцем, а не слов'янином. Цьому сприяла давня польська традиція самовизначення Польщі перш за все як країни європейської (Л. Войтковська доречно зазначає «само-ідентифікацію Польщі з країнами Західної Європи» [13]).

Тому не дивно, що патріотичні національні погляди письменника не заважали, а навіть сприяли його, як висловився М. Амосін, «відштовхуванню від «східного коріння» [1].

Зіграли роль у цьому і особисті причини, адже його батько, Аполлон Коженювський, який за підозрою в участі у польському повстанні 1863 року зі всіма домочадцями перебував у засланні, у родині «створив атмосферу націоналізму, ненависті до Росії та любові до французького романтизму та Шекспіра» [7], що не могло не відбитися на подальших поглядах майбутнього митця.

Вплив Достоевського на творчість Конрада для дослідників вважається незаперечним. Так, на думку Ш. Гастона, повість Конрада «Дуель», що розповідає про один «пост-наполеонівський поєдинок», стоїть в

одному ряду з оповідями Клейста, Пушкіна, Стендаля, Лермонтова, Тургенєва, Достоевського, Толстого та Чехова [6, с. 40].

Крім того, багато хто з дослідників вважає, що два романи на російську тематику «Таємний агент» та «Очима Заходу» створені під впливом Достоевського [4; 11; 7; 8; 3; 12; 13; 1; 9; 6], де рано осиротілий Конрад «уважним, суворим і іронічним поглядом», що «вдивляється в таємні політичні організації», на думку К. Хьюїтт, «впритул наблизився до власного коріння» [3].

Цікавість критиків до проблеми російських впливів на творчість Джозефа Конрада відбилася вже у роботах Хью Уолпола «Joseph Conrad» та Річарда Керла «Joseph Conrad: A Study», що вийшли у 1914 році. Вивчаючи російський дискурс, у ряду Тургенєва і Толстого та Тургенєва і Чехова Х. Уолпол і Р. Керл розпочали аналіз художньої спадщини Достоевського і його значення для Конрада.

На відміну від М. Амосіна [1], Е. Фотерджилла [5], Л. Войтковської [13], А. Гіллона [7; 8] та О. Ноулза [9], Х. Уолпол вважав, що під впливом Тургенєва Конрад перебував набагато менше, ніж під впливом Достоевського: «Питання російських впливів до кінця

визначити важко, але не можна заперечувати те, що на Конрада набагато більше вплинув Достоевський, ніж Тургенев. «Злочин і кара», «Ідіот», «Біси», «Брати Карамазови» – є проявленням романтичного реалізму, в якому Достоевський досяг найдивовижніших висот, яких навряд чи хтось колись зможе досягти. На жаль, ми ніколи ще не зустрінемось з Князем Мишкіним, Дмитрієм Карамазовим, Ніколаєм Ставрогіним, які стали такими реальними, що ніякі зміни часу чи місця, вік чи хвороба не віднімуть вже їх у нас. Їх образи горять для нас з такою романтичною пристрасною любові Достоевського до всього людства, що, здається, цим вогнем доброти вони здатні обігріти увесь світ <...> Достоевський нікого і ніщо ніколи не зневажав, більше того, нещадний до себе у своїй гонитві до істини як Стендаль або Флобер, Достоевський навіть знаходив людство прекрасним саме завдяки своїй людяності. Конрад же вважав людство жалюгідним саме через свою людяність. Проте він знаходився під впливом Достоевського постійно, а іноді і очевидно. І, принаймні, в одному романі, «Очима Заходу», цей вплив навіть призводить до імітації» [11, с. 111-112].

Цілком ймовірно, що ця імітація була навмисною. На думку Л. Войтковської, певна зверхність у ставленні до ситуації в Росії, що хвилювала увесь світ, можна пояснити тільки «славновісною русофобією» Конрада: «Його літературна незгода з Достоевським, що так явно відчувається в романі «Очима Заходу», межує з сатиричним відношенням до традиційних російських засобів вирішення російських проблем», зауважує дослідниця, маючи на увазі звичні на той час для Російської імперії терористичні акти [13].

На відміну від Достоевського, Конраду було властиве іноді іронічне, а зазвичай скептичне ставлення як до навмисної вимушеності терористичних організацій керувати політичною ситуацією в країні шляхом застосування насильства через неспроможність влади вирішувати державні проблеми політичними засобами («Конрад не вірив ані в які соціальні системи. Він давно втратив надію на можливість будь-яких поліпшень в його вітчизні: Польщу не могли врятувати ані ідеалісти, подібні його батькові, ані терористи, ані помірні обивателі, <...> які співпрацювали з російською владою» [3]) так і до тих, хто толерантно ставився до терористично налаштованих революціонерів, виправдовуючи їх злочинні засоби великою метою будь-якою ціною встановлення справедливості на землі, – адже їх шлях, він впевнений, веде в нікуди. Не викликає сумнівів засудження письменником аморальності використовування терористами для досягнення задуманого слабких у своїй довірливості та відданості інших людей, тим паче, коли це робиться з меркантильною метою (як, наприклад, у романі «Таємний агент»).

На думку К. Хьюїтт, «в «Таємному агенті» автор висміює всіх революціонерів поспіль. Його анархістів відрізняє гротескна зовнішність і безглузда риторика» [3].

Але іронія і сарказм закінчуються там, де Конрад розуміє, що причини, що сформували терориста-бомбиста, є дуже схожими на його власні: «<...>

холодна іронія не заважає Конраду проникнути у внутрішній світ терориста, і світ цей – самим тривожним чином – виявляється близький і йому самому і його читачам», вважає К. Хьюїтт.

Це стало поворотним пунктом у його ставленні до терористів, яких він перестає просто засуджувати, адже письменник розуміє, що «за самими справедливими революціями криються особисті мотиви, що ховаються під личиною політичних переконань».

Однак, на відміну від Російської імперії, для якої постріли та вибухи стали розповсюдженим явищем, політично стабільна та заспокоєна Західна Європа в той час була далекою від усвідомлення серйозності загрози тероризму. Роман «Таємний агент» (1907) не користувався великою популярністю, оскільки європейській громаді важко було зрозуміти життєвість його подій.

Так, наприклад, Р. Керл у 1914 році, аналізуючи видані до того часу твори Конрада, зазначав: ««Таємний агент» є великою книгою, але вона страждає до певної міри від неймовірності його сюжету <...> I, хоч головна ідея роману є надуманою, атмосфера книги та її герої – виписані блискуче» («The Secret Agent» is a great book but it suffers, to some extent, from the improbability of its plot <...> But though the main idea of the Secret Agent is far-fetched, its atmosphere and its characters are in his finest manner») [4, с. 42].

Щодо роману «Очима Заходу» (1911), який став найголовнішим репрезентантом російської теми у творчості Джозефа Конрада, Р. Керл звернув увагу на певну одноманітність тенденції, що свідчила про відсутність великої зацікавленості широкого європейського загалу насущними російськими проблемами, які потім призвели до Жовтневого перевороту.

Критик при цьому не відмовляв Конраду в художніх досягненнях, констатуючи еволюцію його стилю: «Книга написана з великим знанням точності і тонкості мови і позначає крок вперед у стилістичній майстерності Конрада. Опис зимової ночі в Росії, російської колонії в Женеві, сестри і матері Гальдіна особливо вражає. Особисто я б не поставив роман «Очима Заходу» на такі високі художні вершини, як, скажімо, «Таємний агент» (в їх проблематиці є певна одноманітність), але думаю, що він, безперечно, є витвором мистецтва» («<...> but I think it is a surer piece of art») [4, с. 44-45].

Таким чином, можна стверджувати, що Конраду властиве подвійне ставлення до російського письменника. З одного боку, він, за свідцтвом сина Бориса, постійно «читав і перечитував Достоевського», що вочевидь є свідцтвом щирої цікавості до його творчості [1].

З іншого, – вважав його занадто росіянином, що в устах Конрада аж ніяк не є компліментом: «Творчість Достоевського здавалася Конраду «квінтесенцією російськості» і в такій якості, природно, викликало в ньому відштовхування» [1]. Не останню роль у формуванні цього відношення зіграло антипольські випадки Достоевського у публіцистиці, романах «Ідіот» та «Брати Карамазови».

На думку О. Ноулза, «поворот Конрада до всього російського в романі «Очима Заходу» свідчив про те, що в ньому промовисто говорили найглибші почуття як у письменника польського походження, що хотів привернути увагу до невирішеного польського питання» [9, с. 39].

Як зауважив критик, «роль Достоевського у створенні роману «Очима Заходу» є інтригуюче невловимою главою в історії літературних впливів на Конрада» [9, с. 39], адже неодноразово дослідники знаходили то певні художні та ідеологічні паралелі цього роману з творами Достоевського, що призводив до конструктивного діалогу, то мотивовано аргументували проти цього, але очевидним є те, що так чи інакше простежується типологія.

Так, думка К. Райзінг про те, що «Джозеф Конрад підтвердив свою діалогічність з Достоевським, коли переписав його роман «Злочин і кара» у творі «Очима Заходу», щоб показати героя, який, на відміну від Раскольнікова Достоевського, міг би протистояти і з часом змінювати мову російського самодержавства» [9, с. 39] ніби розвивається у висловлюванні іншого дослідника (О. Ноулз), де йдеться про «схвильований діалог» зі світом роману Достоевського «Злочин і кара»: «... цей діалог, здавалося б, говорить про незвичайно інтенсивний тривожний вплив, який впливає з того, що один критик назвав «інтенсивною несвідомою ідентифікацією Конрада з ненависним йому російським новелістом». Адже магнетичний вплив Достоевського в романі створює таку напружену атмосферу позитивних і негативних емоцій, що автор «Злочину і кари» здається найпотужнішим засновником світу роману «Очима Заходу», ніби він був одним з його авторів» («... this dialogue would seem to speak of an unusually intense «anxiety of influence», deriving from what one critic

describes as «Conrad's intense unconscious identification with the hated Russian novelist». Dostoevsky's magnetic influence in the novel creates a shiftingly tense field of positive and negative attraction: the author of Crime and Punishment is so powerful a determinant of the novel's created world as to be virtually its co-creator») [9, с. 40].

І це незважаючи на те, що захоплюючись Шекспіром, Діккенсом, Купером, Доде, Мопасаном, Флобером та Тургенєвим, Конрад, за твердженням А. Гіллона, «не любив Достоевського» [8, с. 2].

Але при цьому не тільки певні теми, проблеми, елементи сюжетів або герої Конрада і Достоевського мають багато спільного. Його екзистенційні проблеми вірності і зради, злочину і кари, самотності та людської солідарності, реалізації мрії [8, с. 168], яка обертається розчаруванням, має слов'янське коріння, – за словами Едварда Гарнета, Конрад «вніс в англійську прозу саме слов'янську інтенсивність психологічного бачення, збагативши її» [2, с. 203].

Витоками винятково глибокого, так би мовити, «зондуючого» психологічного аналізу письменника [10, с. 973] є також і надзвичайний психологізм Достоевського, який завжди балансує на вістрі лева між божевільям і нормальністю. «Практично більше, ніж будь-який інший письменник, окрім Достоевського, Конрад зондував глибини двоїстості людської свідомості» [4, с. 94], тому психологічність Конрада, на думку Р. Керла, «частково розроблена» завдяки «чудовій психології» Достоевського [4, с. 9].

Отже, враховуючи особисті та ідеологічні причини неприйняття англійським письменником «російськості» Достоевського через його скептичне ставлення до польського питання, «слов'янський» психологізм, теми та ідеї у творчості Конрада набувають сенсу свідомого, а іноді і підсвідомого «діалогу» з творчістю російського митця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амусин М. Русская страда Джозефа Конрада / М. Амусин // Нева. – 2007. – № 12. – С. 64–76.
2. Соколянский М. Джозеф Конрад о литературе / М. Соколянский // Вопросы литературы. – 1978. – № 7. – С. 202–206.
3. Хьюитт К. Джозеф Конрад: проблема двойственности / К. Хьюитт // Иностранная литература. – 2000. – № 7. – С. 78–85.
4. Curle R. Joseph Conrad: A Study / Richard Curle. – New York : Doubleday, Page and Company, 1914. – 266 p.
5. Fothergill A. Secret Sharers: Joseph Conrad's Cultural Reception in Germany / Anthony Fothergill. – Bern : Peter Lang, 2006. – 274 p.
6. Gaston S. Conrad and the Asymmetrical Duel: Thoughts for the Times on War and Death / Sean Gaston // Angelaki (Journal of the Theoretical Humanities). – 2010. – Volume 15. – Number 2 (August). – P. 39–53.
7. Gillon A. Conrad and Shakespeare and Other Essays / Adam Gillon. – New York : Astra Books, 1976. – 245 p.
8. Gillon A. Joseph Conrad : [comparative essays] / Adam Gillon ; [edited by Raymond Brebach]. – Lubbock : Texas Tech University Press, 1994. – 290 p.
9. Knowles O. Literary influences / O. Knowles // Simmons Allan. Joseph Conrad in Context / Allan Simmons. – Cambridge University Press, 2009. – P. 33–41.
10. Stewart G. Joseph Conrad / Garrett Stewart // The World Book Encyclopedia. – Chicago ; London ; Sydney ; Toronto : a Scott Fetzer company, 1994. – In 24 v. – V. 4. – 1216 p.
11. Walpole H. Joseph Conrad / Hugh Walpole ; [general editor Bertram Christian]. – New York : Henry Holt and Company, 1914. – 138 p.
12. Rising C. Raskolnikov and Razumov: From Passive to Active Subjectivity in «Under Western Eyes» [Електронний ресурс] / Catharine Rising // High Beam Research. – 2001. – March 22. – Режим доступу : <http://www.highbeam.com/doc/1G1-80900031.html>.
13. Voitkovska L. Conrad in Russia: a discipline in absentia [Електронний ресурс] / Ludmilla Voitkovska // High Beam Research. – 2005. – March 22. – Режим доступу : <http://www.highbeam.com/publications/conradiana-p5416>.